

KONFLIKTUSOK ERDÉLYBEN ÉS DÉL-SZLOVÁKIÁBAN*

Konfliktus és konfliktuspotenciál

Azonos politikai keretek között, de eltérő kulturális meghatározások szerint élő többségi és kisebbségi csoportok viszonyának kérdőíves vizsgálati módszer segítségével történő leírása és elemzése szükségképpen nem lehet teljes. Csak azokat az adatokat tudjuk felhasználni, melyekhez a kérdőív kérdéseire kapott válaszok alapján jutottunk. E válaszok ugyan tények, de olyan tények, amelyek a válaszadóktól függetlenül alakult, általuk nem választott történelmi, társadalmi, gazdasági és kulturális körülményekből következnek. A kérdésekre azonban mindig több válasz volt adható, s az már a válaszadón múlt, hogy válaszol-e egyáltalán, s ha igen, akkor a lehetséges válaszok közül melyik választ tekinti magáénak. A válaszok tehát az egyének választását tükrözik. A választások szigorúan véve a kérdőíves vizsgálati helyzet termékei. A kérdőívet azonban úgy alakítottuk ki, hogy az egyes kérdésekre válaszolva a válaszadók – *nolens-volens* – a kérdezési helyzetben a helyzeten kívül lévő világra vonatkozó tudásuk tartalmait mozgósítsák.

Fel kell tételeznünk, hogy a megkérdezettek válaszai és a való életben adott reagálásaik hasonlóságot mutatnak. Ha ez így van, akkor a kérdéseinkre kapott válaszoknak nem tulajdoníthatunk kisebb jelentőséget, mint azoknak a körülményeknek, amelyek fölött a válaszadóknak nem volt és nem lehet hatalmuk. Mielőtt ugyanis valamiből nem választható körülmény lesz, megelőzi a választhatóságot, mely rendszerint válaszalternatívák képét ölti magára. Ami ma választható válasz, abból holnapra adottság lesz.

Az egymás mellett, egymással keveredett nemzeti többségi és -kisebbségi csoportok tagjainak egymásról mint kollektív alakzatokról alkotott véleményei, nézetei, attitűdjei a szóban forgó csoportok közötti viszony szerves részét képezik. A viszony jelene, de még inkább jövője múlik azon, hogy mit látnak, és mit nem látnak meg egymásban az együttélésre kényszerülő csoportok tagjai.

Erdélyben és Dél-Szlovákiában folytatott vizsgálatunk¹ a többségi nemzet és a kisebbség közötti viszonyra vonatkozó és a viszonyt egyben alakító érzelmi,

* A kutatást a Művelődési és Köznevelési Minisztérium valamint a PHARE támogatta. A lebonyolítást a pozsonyi Márai Sándor Alapítvány és az ELTE UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék vállalta a Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Tanszékének közreműködésével. A szerzők köszönetüket fejezik ki Huncik Péternek, Bordás Sándornak, Magyarai Nándor Lászlónak, Lazar Mariusnak, Horváth Istvánnak és Kovács Andrásnak értékes tanácsaikért.

¹ A romániai adatfelvételle 1997 végén került sor. Az erdélyi magyar népességet reprezentáló minta 1090, és az erdélyi románokat reprezentáló minta létszáma 719 fő volt. A szlovákiai adatfelvételle 1998 őszén került sor. A dél-szlovákiai magyarokat reprezentáló minta nagysága 930 fő volt, míg a dél-szlovákiai szlovákokat 1102 fős minta reprezentálta.

gondolati elemek egész sorát felszínre hozta. Adósak maradtunk azonban egy összegző elemzéssel. Ennek az elemzésnek során kell tisztáznunk, hogy a vizsgáltunk során feltárt egyes kollektív tudati elemeknek mi a szerepe a többség és a kisebbség közötti viszony jellegének meghatározásában.

A csoportközi viszonyok szociálpszichológiai kutatása meggyőző bizonyítékokat sorakoztat fel arra, hogy egymás tényleges vagy elképzelt közelségébe került emberek között már pusztán eltérő csoport-hovatartozásuk okán is kialakulhat konfliktus. Még inkább így van ez, amikor a csoport-hovatartozások eltérő nemzeti kategorizációk műveként jelennek meg, melyek mögött az adott nemzetek eltérő történelmi, kulturális tapasztalatai, a kölcsönös sérelmek emlékezete, a jelenbeli politikai és gazdasági érdekek különbsége húzódik meg.

Hipotézisek

Első hipotézisünk az, hogy ez a jellemzés pontosan illik a magyarok és a románok viszonyára Erdélyben, valamint a magyarok és szlovákok viszonyára Dél-Szlovákiában. A válaszadók nemzeti hovatartozástól függetlenül mindkét országban konfliktust észlelnek a többségi nemzet és a kisebbségi nemzetiség között. Tudatában vagyunk természetesen, hogy a konfliktus észlelésétől hosszú út vezet a tényleges konfliktusig, ezért beszélünk konfliktuspotenciálról. Másfelől nyilvánvalónak tartjuk, hogy konfliktusészlelés hiányában jóval kisebb esély nyílik tényleges konfliktusra, s jobbak a csoportközi harmónia esélyei.

Második hipotézisünk szerint, a mért konfliktuspotenciál másképpen alakul a többség és a kisebbség szabta perspektívák szerint.

Harmadik hipotézisünk annyiban módosítja az előzőt, hogy figyelembe veszi azt a körülményt, miszerint a többség-kisebbség viszony az együttélés tényleges etnoökológiai szerkezetét tekintve eltérő együttélési alakzatokat jelenthet. Feltételezzük, hogy a többség perspektíváját eltérően érinti, hogy az adott helyszínen, ahol a többséghez tartozó válaszadó él, a többségi nemzet tagjai többségben, kisebbségben vagy paritásban élnek. Megfordítva, ez egyben azt is jelenti, hogy a kisebbségi válaszadó lokálisan többségben, kisebbségben vagy paritásban élhet.

Negyedik hipotézisünk értelmében a konfliktus észlelését mindkét ország nemzeti többsége és nemzeti kisebbsége között a nemzeti hovatartozáson túl befolyásolja a társadalmi távolságérzet, az etnocentrizmus, a másik csoport hibáztatása, valamint a nyelvi kizárólagosságra való törekvés.

Ötödik hipotézisünk azt a feltételezést foglalja magába, hogy a konfliktus észlelését akár kizárólagosan az eltérő nemzeti hovatartozás határozza meg, akár közvetítő tényezők is szerepet játszanak, a konfliktuspotenciálhoz vezető út modelleje más lesz Erdélyben és más Dél-Szlovákiában.

Hatodik hipotézisünk az, hogy a szociodemográfiai háttér változói, mint státus, lakóhely, életkor, nem hat a többség-kisebbség viszony konfliktuspotenciáljára. Ha egyszer a nemzeti-etnikai választóvonalak mentén létrejött csoportok viszonyát konfliktuspotenciál feszíti, akkor a társadalmi struktúra mentén létrejövő kereszt-kategorizációs hatások ezt nem gyengítik.

Az etnikai-nemzeti konfliktus észlelésének tényezői

Először is létre kellett hoznunk azt a mutatószámot, amelynek segítségével kimutathattuk, hogy az együtt élő nemzeti többség és a kisebbség tagjai közötti viszony észlelése során milyen mértékben van jelen konfliktus. A mutatószám elsődlegesen a konfliktus mozzanatának meglétére érzékeny. Minél magasabb a mutató értéke pozitív irányban, annál inkább jelen van a többség és kisebbség között a konfliktus, s minél magasabb az érték negatív irányban, annál kevésbé beszélhetünk konfliktusról. A konfliktus hiánya azonban még nem harmónia, legfeljebb annak ígérete. Mivel mindkét országban azonos kérdéseket tettünk föl, lehetőség nyílt arra, hogy a létrehozott mutató ne csak a szokásos episztemológiai kritériumoknak feleljen meg, de a két külön országból származó, etnikai összetétel szempontjából egyaránt vegyes összetételű minták összehasonlítására is alkalmas legyen.

A fenti szempontokat figyelembe véve a konfliktusészlelés mutatószámát végül is négy változó segítségével alakítottuk ki.

Észlelt etnikai diszkrimináció. Emlékeztetünk arra, hogy kérdőívünk egyik blokkjában megkérdeztük a válaszadókat, hogy amikor a társadalmi munkamegosztás különböző területeit megjelenítő pozíciók betöltésére kerül sor, azt látják, hogy az adott pozíció betöltésekor a nemzeti hovatartozásnak nincs szerepe, vagy ellenkezőleg, azt látják, hogy egyik vagy másik nemzeti csoport tagjai szisztematikusan előnyt élveznek, illetve hátrányt szenvednek. Összesen 11 gazdasági, politikai, és kulturális pozíció esetében tettük fel ezt a kérdést. A pozíciók listáját úgy állítottuk össze, hogy inkább a magasabb státusú, a társadalmi érvényesülést elősegítő pozíciók legyenek rajta. Minél több pozíció esetében foglaltak úgy állást a válaszadók, hogy a pozícióba való kerülés során az egyéni teljesítménytől függetlenül a nemzeti hovatartozás előnyt, illetve hátrányt jelent, annál inkább mondhattuk, hogy a válaszadókban él a nemzeti diszkrimináció vélelme. Ez a vélelem jelentős konfliktusforrás, hiszen kölcsönös etnikai alapú érdekütközésnek képezheti kiindulópontját. A kisebbség tagjai esetében ez a társadalmilag előnyös pozíciókból való kiszorulás élményét erősítheti meg, a többség tagjaiban pedig a kisebbség gazdasági-kulturális-politikai térfoglalásának vízióját idézheti fel. Mindkét esetben kollektív fenyegetettség, frusztráció a következmény, melyről tudjuk, hogy növeli a tényleges konfliktus esélyét az egyes csoportok között.

Konfliktustudat. Ez a változó azt mutatja, hogy a válaszadó társadalmi-politikai horizontján hol helyezkedik el az együtt élő nemzeti többség és nemzeti kisebbség viszonyában bujkáló konfliktus lehetőségének elismerése. Erős konfliktustudatról beszélünk, ha a válaszadó szerint a többség-kisebbség között konfliktus van, mely fontosságban megelőz más társadalmi problémákat az országon belül, míg fordított esetben gyenge, illetve hiányzó a konfliktustudat.

Etnikai veszélyeztetettség. Miközben vizsgálataink zajlottak, javában tartott a már korábban szétesett Jugoszláv Federáció utódállamai közötti háború. Ennek a mélyen etnikai természetű okok által motivált háborúnak a kapcsán megkérdezzük válaszadóinktól, tartanak-e attól, hogy ami megtörtént az egykori Jugoszlávia területén, megtörténhet-e saját hazájukban? Az igenlő válaszokat a veszélyeztetettség jeleként értékeltük, szemben a tagadó válasszal, amelyben nemcsak az analógia kizárását, hanem a véres konfliktus elkerülésének reményét is láttuk.

Nemzeti elfoglaltság. A negyedik változó látszólag távol esik az előbbi három mérőszám jellegétől, hiszen azzal a kijelentéssel való egyetértést méri, amely szerint „jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint MI”. A többség első személy minden esetben a válaszadó saját országában élő saját etnikai csoportját jelentette. Az igenlő válasz azt implikálja, hogy az etnikai másság a békeszeretet hiányával, a konfliktus keresésével jár együtt. A tagadó válasz ezzel szemben a tolerancia jegye.

E négy változóból többváltozós matematikai statisztikai elemzési eljárások közül kiválasztott főkomponens-elemzés módszere segítségével hoztuk létre a konfliktuspotenciál mutatószámát.

A következő részben a mutatószámot hívjuk segítségül az első hipotézis igazolásához.

Konfliktuspotenciál Erdélyben és Dél-Szlovákiában

A táblázat azt mutatja, hogy a négy részváltozó mindkét régió mintájában hozzájárul a konfliktuspotenciált mérő mutató kialakulásához. Emlékeztetünk arra, hogy a létrejövő mutatószám pozitív értékei konfliktuspotenciált, negatív értékei pedig harmóniatartalékokat fejeznek ki.

1. táblázat

A konfliktus-harmónia tengely főkomponensének struktúrája

	ERDÉLY	DÉL-SZLOVÁKIA
Etnikai diszkrimináció a tisztségek betöltésénél	,65	,63
Az etnikai konfliktusok súlya (rangsor)	-,40	-,56
Lát-e etnikai konfliktust?	,69	,51
Az etnikai különbségek látenciája	,54	,67

A továbbiakban arra a kérdésre kívánunk választ adni, hogy melyik régióban, s melyik nemzeti-etnikai csoportban nagyobb vagy kisebb a konfliktuspotenciál.

A kérdés megválaszolása érdekében a két vizsgálat adatait együtt kell kezelnünk. A két ország etnikai szempontból egyaránt vegyesen lakott régiójában a többségi és a kisebbségi csoportok tagjai körében a konfliktuspotenciál mutatószáma nagyjából ugyanazt a változó összetételt mutatja, akár külön, akár összevontan kezeljük a két mintát.² Az együttes mérés lehetővé teszi, hogy összevegyük a

² Erdély és Dél-Szlovákia együttes faktorstruktúrája:

Etnikai diszkrimináció a tisztségek betöltésénél	,62
Az etnikai konfliktusok súlya (rangsor)	-,49
Éát-e etnikai konfliktust?	,61
Az etnikai különbségek látenciája	,65

két régióban, illetve a két régió belül az ott élő többség és kisebbség viszonyát terhelőkonfliktuspotenciált. Az összevetés eredményét látjuk a következő táblázaton.

2. táblázat

Konfliktuspotenciál alminták szerint, faktorszórótlag

Dél-szlovákiai magyarok	,59
Dél-szlovákiai szlovákok	-,47
Erdélyi magyarok	,69
Erdélyi románok	,07

A táblázat azt mutatja, hogy Erdélyben sokkal több feszültség halmozódott fel az együtt élő két etnikai csoportban, mint Dél-Szlovákiában. A dél-szlovákiai szlovákok esetében a konfliktuspotenciál számottevő mértékben hiányzik, ami arra utal, hogy ebben a körben komoly harmóniatartalékokkal számolhatunk.

A táblázat beigazolja a második hipotézist, melyben azt a várakozást jeleztük, hogy a többségi és a kisebbségi perspektíva eltérő konfliktuspotenciált valószínűsít. Azt látjuk, hogy a magyar kisebbség konfliktusérzékenysége független a vele együtt élő többségi nemzet tagjaiban élő konfliktuspotenciál nagyságától. A magyar kisebbség ugyanúgy konfliktusosan éli meg a szlovák magyar viszonyt, mint a román magyar viszonyt. Ugyanakkor a táblázat tanulsága szerint a szlovákok oldaláról jóval kisebb a konfliktus irányába taszító hatás, szemben a románokkal, akik ha nem is olyan mértékben, mint a velük együtt élő magyarok, de hajlamosak a többség-kisebbség viszony konfliktusos beállítására.

Az általában vett kisebbségi lét a többséggel fenntartott kapcsolatok konfliktusos megítélésére vonatkozó hajlandóságot fokozza, s ezzel ellentétes tendencia érvényesül, ha azt nézzük, hogy a többség miként látja a kisebbséggel fenntartott viszonyt. A harmadik hipotézisben azt a feltételezést kockáztattuk meg, hogy ez az általában vett összefüggés mélyrehatóan módosul, ha figyelembe vesszük az etnoökológiai kontextust.

A konfliktushoz vezető út

Miután láttuk, hogy a konfliktuspotenciált meghatározza az eltérő nemzeti hovatartozás, valamint a kisebbségi és többségi státus, most megvizsgáljuk, hogy milyen közvetítések erősítik fel ezt az összefüggést. A negyedik hipotézisben azt állítottuk, hogy a közvetítők sorában a társadalmi távolságérzet, az etnocentrizmus, a másik fél hibáztatása, valamint a nyelvi türelmetlenség tényezőit látjuk viszont.

Az egymástól kölcsönösen érzett társadalmi távolságot standard vizsgálati technikával, a Bogardus által kialakított skálával mértük.³ A második dimenzió az

³ Mivel a társadalmi távolság és a networkök etnikai zártasága mindkét régióban viszonylag szorosan összefüggött, a Bogardus-skála mintegy kiváltja a kapcsolatrendszer sűrűségének dimenzióját.

etnocentrizmus volt, melyet négy pozitív és négy negatív értéktartalmú etnocentrikus állításra adott válaszokból aggregáltunk oly módon, hogy azokat tekintettünk etnocentrikusnak, akik a pozitív tartalmú kijelentéseket a saját etnikai csoportjukra, a negatívokat pedig a másokra tartották érvényesnek.⁴ A harmadik dimenzió a másik fél hibáztatása, a bűnbakképzés volt. Ezt a kérdőívnek azokkal a tételeivel mértük, amelyek kapcsán a válaszadóknak meg kellett mondaniuk, hogy melyik etnikai csoporthoz tartozó ágenseket tartják elsősorban felelősnek a többségi-kisebbségi viszony konfliktusainak kiéleződése miatt.⁵ A negyedik dimenzió a nyelvi türelmetlenséget mérte. Ebben az esetben mind a többség, mind a kisebbség esetében az egy nyelvűséghez való ragaszkodást kifejező mutatóról volt szó. Nyelvi intolerancia jeleként értékeltük a románok és a szlovákok körében az államnyelvhez való szélsőséges ragaszkodást. A szlovákoknak, illetve a románoknak ez esetben azzal a kijelentéssel kellett egyetérteniük, hogy az országban mindenütt elegendő csak a hivatalos államnyelven megjeleníteni a nyilvános feliratokat. A kisebbség esetében ugyanilyen természetű nyelvi türelmetlenséget fejez ki az a tény, ha úgy gondolják, hogy azokon a településeken, ahol a kisebbség számaránya közel 100 százalékos, elegendő csak magyar nyelvű feliratokat használni.

A konfliktuspotenciál mögötti tudattartalmak hatásának bemutatásához útmodellt használtunk. Az egyes dimenziók modellbe való beépítését egységes rendező elv mentén valósítottuk meg Erdélyben és Dél-Szlovákiában. Független változónk az etnikai hovatartozás volt, amelynek hatását az etnoökológiai szituációval (a lokális többségben/kisebbségben éléssel) árnyaltuk. A tudattartalmak közül először azokat vontuk be a modellbe, amelyek inkább pozitív vagy negatív érzületet, mintsem ellenségeséget fejeznek ki a másik etnikai csoporttal szemben.

Mielőtt az egyes dimenziók modellünkbe történő bevonásának következményeit megvizsgálánk, fel kell vetnünk a kérdést, hogy az előző fejezetekben elemzett dimenziók közül miért hagytuk ki a modellből a heterosztereotípiákat? Természe-

⁴ Az etnocentrizmus mérésére szolgáló eredeti itemek a következők voltak: „Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi nagy tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.” „Csodálatra méltó e nemzet veszély idején megnyilvánuló összetartása.” „Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis meg tudta tartani azonosságát.” „Ez a nemzet mindig is a civilizáció élharcosa volt Európában.” „Fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.” „Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.” „Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.” „Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.” Az etnocentrizmus indexet egyszerű leszámítással alakítottuk ki, ahol a pozitív értéktartalmú itemeket a saját, a negatív értéktartalmúakat a másik nemzetre kellett igaznak ítélni, ahhoz, hogy az indexpontszám növekedjék.

⁵ Erdélyben a következő személyek, illetve politikai intézmények szerepét kellett megítélni aszerint, hogy súlyosbítják vagy mérséklik a románok és magyarok közötti konfliktust: Ion Iliescu, Emil Constantinescu, Vatra Romaneasca, a románok általában, a romániai magyarok általában, az RMDSZ, Tőkés László, Markó Béla, Gheorghe Funar, az EU, a NATO, az ENSZ. Szlovákiában a következőkre kérdeztünk rá: Vladimir Mečiar, Rudolf Schuster, Matica Slovenska, a szlovák közvélemény, a szlovákiai magyar közvélemény, a Magyar Koalíció Pártja, Duray Miklós, Bugár Béla, Csomadok, EU, NATO, ENSZ. Faktorelemzéssel aggregáltuk az egyes ágensek szerepét. Erdélyben a román, a magyar és a nemzetközi ágensek dimenziója különült el, Szlovákiában hasonló módon a magyar, a szlovák és a nemzetközi ágensek szerepére vonatkozó megítélések kerültek egy-egy dimenzióba.

tesen teszteltünk olyan útmodelleket is, ahol a másik felet negatívan reprezentáló heterosztereotípiák is szerepeltek. Azt tapasztaltuk azonban, hogy az outgroup negatív heterosztereotípiákkal történő reprezentációja önmagában elég erős ahhoz, hogy antagonizmusról beszéljünk. Ez azt jelenti, hogy ha egyszer az outgroup negatív heterosztereotípiák révén reprezentálódik, akkor az antagonizmus annyira erős, hogy abban már sem a társadalmi távolság, sem az etnocentrizmus, sem a konfliktuspotenciál nem játszhat önálló szerepet. A negatív sztereotipizálás éppen úgy „végállomást” jelent, amelyben kimerül a másik etnikai csoporttal kapcsolatos negatív érzület, és ez többé sem a társadalmi távolságban, sem az etnocentrizmusban, sem a konfliktuspotenciálban nem érhető tetten az esetek nagy részében. Mindez arra sarkalt bennünket, hogy az outgroup negatív sztereotipizálására való készség modellbe való beépítésétől eltekintsünk.

Régiók közötti különbségek

Ötödik hipotézisünk értelmében a konfliktuspotenciál modellje a két régióban nemcsak azonos, hanem különböző vonásokat fog mutatni. E várakozásunk beigazolódott, s azt tapasztaltuk, hogy Erdélyben a nyelvi türelmetlenség, Dél-Szlovákiában pedig a bűnbakképzés nincs hatással a konfliktuspotenciálra. Ez a tény arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a másik csoporttal kapcsolatos viszony jellege és a konfliktuspotenciál nem különbözik látványosan a két régióban, a két etnikum közötti viszony konfliktusos-harmonikus jellegét meghatározó dimenziók részben mások Erdély, illetve Dél-Szlovákia esetében. A különbség nyilván nem függetleníthető aktuálpolitikai hatásoktól. Dél-Szlovákiában a nyelvtörvény, az iskolai bizonyítványok egy-, illetve kétnyelvűsége, a hivatalos feliratoknál megengedett nyelvhasználat kérdéseiben kialakult szenvedélyes viták, tiltakozások, esetenként retorziók oly mértékben tették e kérdést a két etnikai csoport viszonyának meghatározó elemévé, hogy a konfliktust meghatározó ideológiai-tudati térben nem maradt hely más dimenziók számára. Ezzel szemben Erdélyben, ahol a nyelvhasználat kérdése speciálisan nem feszít aktuális belpolitikai konfliktust, az ellenségeskedés diffúz módon áthatja az együttélés jónéhány dimenzióját és színterét. Ennek tudható be, hogy az antagonizmust a másik fél hibáztatása, a bűnbakképzés képes elsődlegesen közvetíteni.

Az erdélyi modell

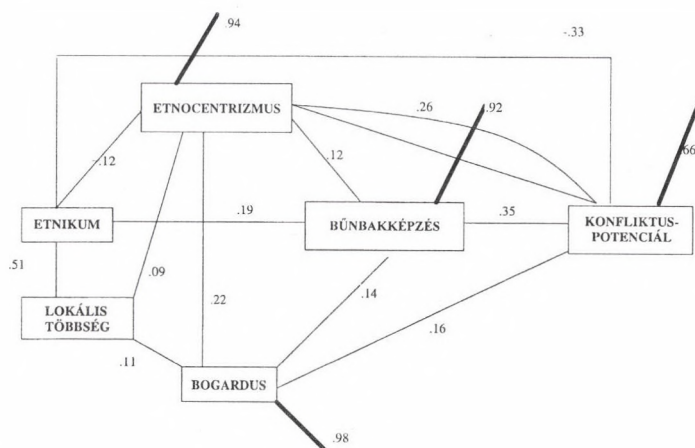
Az etnikai és ideológiai dimenziók együttesen a konfliktuspotenciál előfordulásának egyharmadát magyarázzák Erdélyben. A konfliktuspotenciált legerősebben a bűnbakképzés befolyásolja. Ezt követi az etnikai hovatartozás, majd az etnocentrizmus (lásd: 1. ábra), de a társadalmi távolság hatása is elég erős. A pozitív útegyütthetők azt jelzik, hogy minél erősebb valakiben a bűnbakképzési hajlam, az etnocentrizmus, stb., annál több feszültséget érez a két etnikai csoport között. Az etnikai csoport változó hatását külön meg kell magyaráznunk: ez a hatás (–,33 útegyütthető) azt jelenti, hogy a magyarok több, a románok kevesebb feszültséget

éreznek a két etnikai csoport között.⁶ Az etnoökológiai szituációnak nincs önálló hatása a konfliktuspotenciálra. Közvetett hatás azonban létezik. Mind az etnocentrizmuson, mind a társadalmi távolságon (sőt a társadalmi távolság-bűnbakképzésen keresztül vezető úton át is) pozitív hatást látunk, ami azt jelenti, hogy a lokális többségben élés növeli az észlelt konfliktusok tömegét. A harmadik hipotézis Erdélyben beigazolódott. A hipotézis igazát támasztja alá az eredmény, miszerint, ha a románok lokális többségben élnek, akkor ez mind etnocentrizmusukat, mind a magyaroktól érzett társadalmi távolságukat növeli, és ezáltal nő konfliktuspotenciáljuk is. Ráadásul a románok egyébként is hajlanak arra, hogy a magyarokat hibáztassák a konfliktusok miatt.

Igaz, hogy Erdélyben a románok nagy többsége lokális etnikai többségben él. Ebből az következik, hogy a románoknál tapasztalt kisebb átlagos feszültségpotenciál elrejt egy ellenirányú összefüggést. Csak az útmodell képes kimutatni egy olyan hatást, amely arról tanúskodik, hogy a románok – különösen a lokális többségben élők – között vannak olyanok, akik hajlanak arra, hogy a magyarokra bűnbakként tekintsenek, s bennük emiatt magas a konfliktuspotenciál. Az etno-ökológiai szituáció változójából induló valamennyi út ezt a hatást erősíti.

1. ábra

Szeperált konfliktusmodellek magyarokra és románokra

Legszembetűnőbb különbség, hogy a magyarok esetében sokkal kevésbé sikerül a konfliktuspotenciál létrejövését magyarázni, mint a románok esetében. Ennek egyik fő oka az, hogy magyaroknál észlelt konfliktuspotenciál homogénebb, a románoknál heterogénebb. (A románok konfliktuspotenciáljának relatív szórása 13-szorosa a magyarokénak.)

⁶ Az „ethnic” változó kétértékű változó. Ez biztosítja, hogy nominális mérési szintje ellenére a regressziós útmodellbe szerepeljen. Mivel az 1-es érték a magyarokat, a 2-es érték a románokat jeleníti meg, a negatív béta együttható azt jelzi, hogy a románokban kisebb a feszültség észlelése.

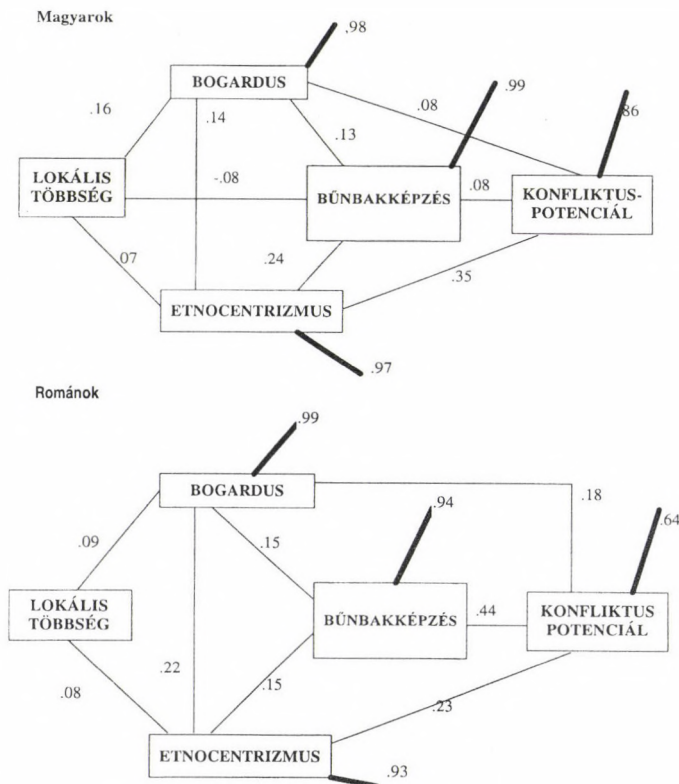
Korábban már említettük, hogy a magyarok románokról alkotott vélekedése, és általában a globális helyzetértékelésük szokatlanul egységes, mintha a kisebbségi lét okozta szorongás minden dimenziót átlengene.

Ha a magyarok lokális többségben élnek, hajlamosak arra, hogy nagy társadalmi távolságot tartsanak a románoktól. A lokális többségben való élet tovább már nem emeli a magyarokra általában véve jellemző magas etnocentrizmus-szintet. A kisebbségi létre általában jellemző bizonytalanságérzeten a lokális többség enyhít. Ez az enyhülés megmutatkozik a másik csoport hibáztatásának relatív hiányában, s ha kis mértékben is, a végeredmény a konfliktuspotenciál csökkenése.

A románoknál körében nem az etnocentrizmus, hanem a bűnbakképzés áll a legszorosabb kapcsolatban a konfliktuspotenciállal. Míg a magyarok körében azt láttuk, hogy a lokális többségben élés fékezi a negatív attitűdöket, addig a románok esetében a többségi lét nem a magabiztosság adta toleranciával jár együtt, hanem lenéző türelmetlenséggel. A lokális többségi helyzet a románok távolságtartását és etnocentrizmusát egyaránt növeli, ez pedig erősebb bűnbakképzési hajlammal és nagyobb etnikai konfliktuspotenciállal jár együtt.

2. ábra

A dél-szlovákiai modell

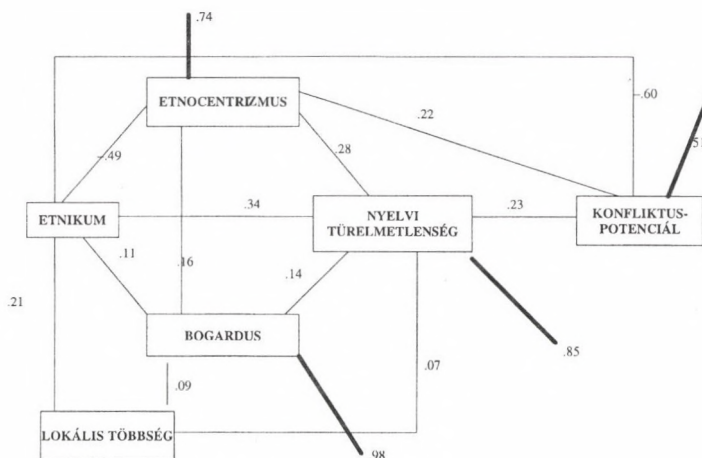

Dél-Szlovákiában az etnikai hovatartozás, valamint az ideológiai-tudati dimenziók készlete a konfliktuspotenciál heterogenitásának majdnem felét magyarázzák. A legerősebb hatása az etnikai hovatartozásnak van. A nyelvi türelmetlenség, illetve az etnocentrizmus hatása gyengébb. Sem a társadalmi távolság, sem az etnoökológiai szituáció nem hat közvetlenül a feszültségpotenciálra, közvetett hatásuk azonban létezik. A szlovákokban kisebb a feszültségpotenciál, s mivel az etnocentrizmus is kevésbé jellemző rájuk, ez a feszültség további csökkenését eredményezi. A magyarokhoz képest a nyelvi türelmetlenség a szlovákokra inkább jellemző. A szlovákok nagyobb társadalmi távolságot tartanak a magyaroktól, mint a magyarok tőlük. E két közvetítés révén viszont nő a szlovákok konfliktuspotenciálja. A lokális többségben való élés a szlovákoknál fordul elő gyakrabban. Ezáltal az etnoökológiai helyzetten keresztül vezető út a konfliktust növeli.

Szlováknak lenni „önmagában” is azt jelenti, hogy kicsi a hajlandóság a két-nyelvűség tolerálására. A nyelvi intolerancia a magyarokra is jellemző, de csak akkor, ha magas az etnocentrizmus szintje, az etnoökológiai szituációra a lokális többségi lét jellemző. Ebben az esetben a magyarok éppen úgy ellene vannak a hivatalos élet kétnyelvűségének, mint ahogyan ellene vannak a szlovákok is, akikben egyébként nem magas az etnocentrizmus.

3. ábra

Szeperált konfliktusmodellek szlovákokra és magyarokra

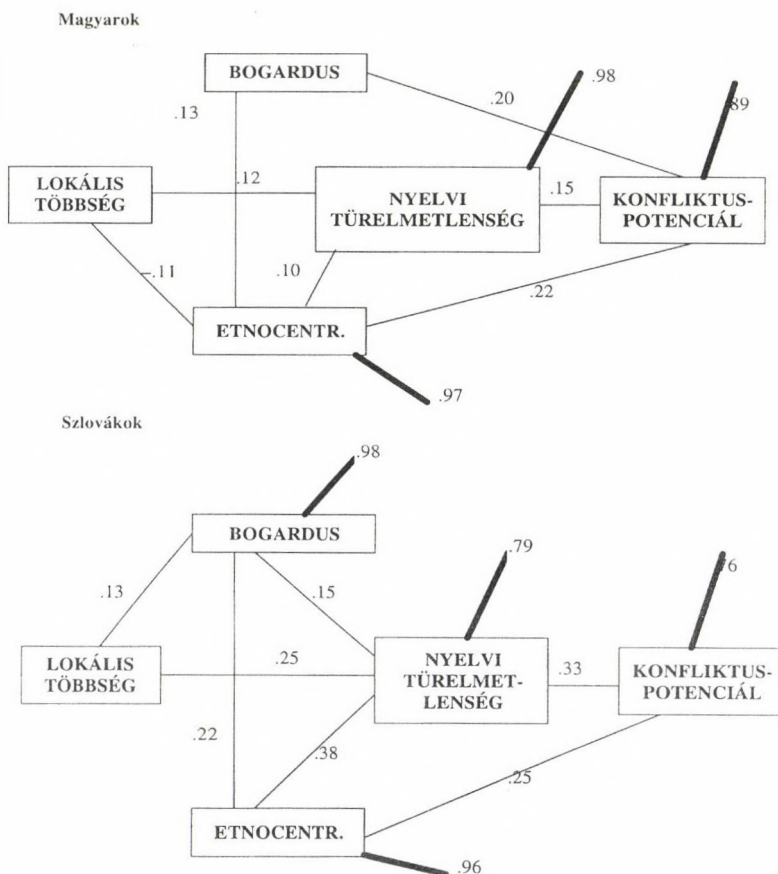
Az összevont (szlovákokat és magyarokat együtt kezelő) modellben az etnikai hovatartozás határozta meg legerősebben a konfliktuspotenciált. Ennek következtében a két csoportra külön-külön lefuttatott modellekben a megmagyarázott hányadok erősen lecsökkentek (a szlovákoknál 24, a magyaroknál 11%-ra). Az erdélyi modellben is hasonló tendenciát tapasztaltunk, ott is a magyarok esetében romlott erősebben a modell magyarázó ereje, amit a konfliktuspotenciál relatív homogenitásával magyaráztunk. Dél-Szlovákiában is ugyanez érvényesül (a szlovákok konfliktuspotenciáljának relatív szórása 2,5-szerese a magyarokénak.)

A magyarokban az etnocentrizmus és a szlovákoktól érzett társadalmi távolság generálja a legtöbb feszültséget, a nyelvi intolerancia hatása valamivel gyengébb. A lokális többségi helyzet hatása kettős: egyfelől a többségben élés – ha kis mértékben is, de – növeli a nyelvi intoleranciát, s ezen keresztül a konfliktuspotenciált. A lokális többségben élő magyarok – s ez a másik hatás – kevésbé etnocentrikusak, mint a paritásos, illetve lokális kisebbségben élők, és ez a visszafogottabb kollektív nárcizmus csökkenti a konfliktuspotenciált (nemcsak közvetlenül, hanem a nyelvi tolerancia növekedésén keresztül is).

A szlovákok konfliktuspotenciálját a nyelvi türelmetlenség táplálja a legerősebben, de az etnocentrizmus hatása is erős. Hasonlóan a román modellhez, itt is azt látjuk, hogy a lokális többségi helyzet – ha egyébként az ország egészét tekintve is többségről van szó – türelmetlenebbé tesz. Ezt mutatja a az etnoökológiai szituációból induló valamennyi közvetett út.

4. ábra

Szociodemográfiai háttér és konfliktuspotenciál

A hatodik hipotézis vizsgálata marad még hátra. Beigazolódott az a várakozásunk, hogy az etnikai-nemzeti/többség-kisebbség viszony konfliktusos vagy harmonikus mivoltát, legalábbis az általunk mért kognitív és affektív változók szintjén a társadalmi hovatartozás változói nem befolyásolják. A nem, a társadalmi státus, az életkor, a lakóhelyi település jellege nincs hatással arra, hogy az egy országban együtt élő különböző nemzeti-etnikai csoportokhoz tartozó válaszadók a többség-kisebbség viszonyt a konfliktus megléte vagy a konfliktus hiánya szerint értelmezik.

Jóllehet a társadalmi lét szerkezetének különböző dimenzióiból adódó hovatartozások mind keresztbe metszik a többségi és a kisebbségi létet, úgy tűnik, hogy a társadalmi lét hasonlósága nem képes semlegesíteni az etnikai-nemzeti lét által megszabott perspektívákból adódó különbségét. Ez nem azt jelenti, hogy a többségi és kisebbségi lét megélése feltétlenül a konfliktus irányába hajtja az állampolgárokat. Azt viszont kijelenthetjük, hogy ha a válaszadó szerint a többségi és kisebbség viszonyt kevésbé jellemzi a konfliktusra való készenlét, s inkább jellemzi a harmóniára való beállítódás, akkor annak oka kívül van a nem, a társadalmi státus, az életkor és a településjelleg nemzeti-etnikai kategóriákat keresztbe metsző hatásain. Hogy valaki, tartozzon akár a többséghez, akár a kisebbséghez, a csoportközi viszonyt a tolerancia, a nyíltság, az együttműködés jegyében, vagy ellenkezőleg, a zártság, az intolerancia, és a konfliktus jegyében észleli, az a modelljeinkben bemutatott és részletesen tárgyalt ideológiai-tudati tényezőknek tulajdonítható.

3. táblázat

A szociodemográfiai változók hatása a konfliktuspotenciálra (regressziós béták)

	ERDÉLY		DÉL-SZLOVÁKIA	
	magyarok	románok	magyarok	románok
Státus ⁷	x	-,07	,10	-,08
Település	x	x	-,07	,13
Életkor	x	x	,10	-,11
Megmagyarázott hányad (R ²)	0%	0,6%	2%	2%

A táblázat azt mutatja, hogy nemtől, iskolázottságtól, kortól és vagyoni helyzettől függetlenül, az erdélyi magyarok csak az etnoökológiai szituáció függvényében éreznek kisebb vagy nagyobb feszültségpotenciált saját csoportjuk és a többség között. Hasonló képet mutat, ha azt nézzük, hogy a románok miként reagálnak a velük együtt élő kisebbségre. Mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy az alacsony státusú románok körében az átlaghoz képest kevéssel nagyobb hajlandóság mutatkozik a konfliktus anticipációjára, de az a hatás éppen csak eléri el a statisztikailag kimutatható bizonyosság szintjét.

A társadalmi lét változóinak Dél-Szlovákiában sem jut komoly szerep a konfliktuspotenciál alakulásában. A státus és az életkor minimális hatása kimutatható, s

⁷ A státus változó az iskolázottságot, az egy főre jutó jövedelmet és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot tartalmazó főkomponens.

ez esetben Erdéllyel ellentétben mind a többség, mind a kisebbség osztozik ebben a tendenciában. A tendencia azonban ellentétesen jelentkezik a szlovákok és a magyarok körében. A magyaroknál a magasabb státusú, városias településen élő idősebbek észlelnek nagyobb konfliktuspotenciált, míg a szlovákoknál az alacsonyabb státus, a falusi lakhely és a fiatalság hajlamosít csekély mértékben nagyobb konfliktuspotenciálra.

A társadalmi-demográfiai heterogenitást leíró változók képtelensége arra, hogy keresztbemetsszék az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitásából adódó hatásokat, azt jelzi, hogy a többség-kisebbség viszony tudásszociológiai háttérében a nem, a társadalmi státus, a településjelleg és az életkor által táplált mindennapi racionalitás szempontjainál erősebb, azokhoz képest talán irracionálisnak tűnő szempontok húzódnak meg.

Távol áll tőlünk az általánosítás, jóllehet vannak nyugat-európai vizsgálatok, amelyek eredményei szintén azt mutatják, hogy a bevándorlás útján keletkezett kisebbségek kategorizációja ellenáll a többségi társadalom által felkínált, az asszimiláció útját jelentő nemzeti identitáskategória felvételének az identitásba (Poppe 1998).

Nemzeti többség és kisebbség viszonya Romániában és Szlovákiában természetesen nem állítható maradéktalan párhuzamba a nyugat-európai államnemzetek magukat többségként meghatározó polgárai és az elsősorban a volt gyarmatokról bevándorolt kisebbségek tagjai között kialakult csoportközi viszonyokkal. Utóbbiakat, ha konfliktusosak, sokkal inkább a xenofóbia, semmint a közép-kelet-európai nemzetté válás – Bibó István által oly jól diagnosztizált – nyomorúságai sújtják. A párhuzam mindössze annyi, hogy a kisebbségi és többségi identitásokat mindkét esetben az egyéni sorson túlnyúló, kollektív sors elképzelésére és megjelenítésére alkalmas kategorizáció hatja át. Az általunk vizsgált romániai és szlovákiai esetben ennek a kategorizációnak a tartalmait a magyar, a román és a szlovák nemzeti történelem narratívái hatják át, melyek korántsem mondhatók lezártak. A jelenben élő többségi és kisebbségi hovatartozású állampolgárok viszonyára az el nem múlt történelem nyomja rá bélyegét. A Kárpát-medencében századok óta együtt élő nemzetek emlékezete egyaránt alkalmas arra, hogy a jelenben élők az együttélést a konfliktus vagy a harmónia szociális reprezentációi segítségével jelenítsék meg önmaguk számára. Eredményeink szerint a térségben egyaránt jelen vannak az antagonizmus és az egymásra utaltság mintái. Az etnocentrizmus gyengítése, a nyelvi türelem fokozása, a társadalmi távolság csökkentése, a nemzeti-etnikai másság elfogadása, az emberi jogok tiszteletben tartása és a demokratikus állampolgári szerepelvárások érvényesítése nemzeti hovatartozásról függetlenül, mind a többség, mind a kisebbség tagjai számára lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktuspotenciál mérséklődjön. A demokratikus nyilvánosság, a sokoldalú tömegkommunikáció, a multikulturális értékek iránt érzékeny iskolai oktatás, az etnikai-nemzeti konfliktusok kezelésére való készség lehet záloga annak, hogy a Kárpát-medencében élő népek jövőjét békévé oldhassa az emlékezés.

Irodalom

Bibó I. 1986. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Bibó István válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető

Brubaker, R. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press

Csepeli Gy. 1999. A magyarok mint mások. *Tiszatáj*, 5, 64–74.

Csepeli Gy.–Székelyi M.–Örkény A.–Csere G. 1998. Jelentés a Tündérkertből. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI

Csepeli Gy.–Székelyi M.–Örkény A. 1999. Az együttélés reprezentációi Erdélyben. *Szociológiai Szemle*, 3, 73–95.

Hagendoorn, L.–Phalet, K.–Henke, R.–Drogendijk, R. 1995. *Etnische Verhoudingen in Midden en Oost-Europa*. The Hague: WRR

Hamilton, D.L. (ed.) 1981. *Cognitive Processes in Stereotyping and Inter-group Behavior*. Erlbaum, Hillsdale

Hunyady, Gy. 1997. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai

Poppe, W.H. 1998. *National and Ethnic Stereotypes in Central and Eastern Europe*. A Study among Adolescents in Six Countries, Utrecht: ERCOMER